

слугувати один одному, радість спілкування. Прийняття рішення щодо відмови від вживання поганих слів дає позитивні наслідки у житті та гарне репродуктивне здоров'я. Завдяки новим програмам у молоді йде формування таких рис характеру, як відповідальність, сміливість, чесність, порядність, повага та самоконтроль.

Література

- 1.Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Українське біблійне товариство. –2002. – 1296 с.
- 2.Антонець М.О.Впровадження новітніх засобів навчання у викладанні курсів психологічного спрямування // Вища освіта України-Додаток 4, том V (23),-К.: «Гнозис», 2010.- С.19-25.
- 3.Антонець М.О. Лялькотерапія як один з методів виховання духовних пріоритетів у дитини // Збірник наукових праць «Простір арт-терапії» Вип. 1(7).-К.:Арт-терапевтична асоціація, 2010.- С.4-11.
- 4.Варій М.Й. Психологія особистості.- К.:Центр навчальної літератури, 2008. -592с.
- 5.Вернадский В.И. Письма о высшем образовании в России // Постметодика.-№5.-2001.-С.3-8.
- 6.Гармаев А.Ц.Психопатический круг в семье.- Минск: Лучи Софии, 2002.-320с.
- 7.Горбушина О.П.Психологический тренинг. Секреты проведения. –СПб.:Питер,2008.-176с.
- 8.Ключі для дітей.Частина II/За ред.В.Сенчука.- Львів: Логос, 1998.-С.7-8.
- 9.Корнєв М.Н.Соціальна психологія:Підручник/ Микола Ничипорович Корнєв, Алла Борисівна Коваленко.– К.: Вид-во Нац.педунівер.ім.М.Драгоманова, 1995. -304 с.
- 10.Ли Д.Практика группового тренинга.-3-е изд./Пер.с англ.-СПб.:Питер, 2009.-224 с.
- 11.Своуп М.Р. Ежедневно благословляйте своих детей/Мери Руфь Своуп.-М.:Триада, 2010 .- 128 с.
- 12.Тупица А.Ю.Особенности употребления табуированной лексики в речи мужчин //Слов'янський збірник. –Вип.8.-Полтава:Слов'янський клуб, 2009.-С.363-369.
- 13.Формування навичок безпечної поведінки у старших підлітків. Частина II. Причини і шляхи розв'язання проблем, що викликані кризовими явищами у підлітковому середовищі.Навчально-методичний посібник/ О.М.Кравченко, Н.Г.Трухан, С.Я.Янакі, Т.О.Франко, О.В.Козловська-Слуцька, Банні Хейлі, Ганна Ізюмцева.-К.:Всеукраїнський культурно-просвітницький центр «Нове життя», 2008.-80 с.
- 14.No apologies. Focus on the Family.- Colorado,U.S.A., 2004, 250 p.

УДК 159.95

Вакуленко О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, асистент

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

Предметом статті є деякі дискусійні питання української національної ідентичності, процесу ідентифікації та шляхів його дослідження. Приділено увагу проблемі історичного досвіду, культурної пам'яті, стратегій нарації української нації на сучасному етапі.

Ключові слова: *етнічна ідентичність, національна ідентифікація, ідентитети, історичний досвід, культурна пам'ять.*

Предметом статті являються некоторые дискуссионные вопросы украинской национальной идентичности, процесса идентификации и путей его исследований. Уделено внимание проблеме исторического опыта, культурной памяти, стратегий наррации украинской нации на современном этапе.

Ключевые слова: *этническая идентичность, национальная идентификация, идентитеты, исторический опыт, культурная память.*

The subject of the article are some debatable issues of Ukrainian national identity, the identification process and ways of its research. Attention is paid to the problem of historical experience, cultural memory, narrative strategies of Ukrainian nation today.

Keywords: *ethnic identity, national identity, elements of identity, historical experience, cultural memory.*

Актуальність. «Справжній дослідницький бум у сфері пошуку достеменної національної ідентичності, що його спостерігаємо впродовж останніх років, вимагає ретельного відбору авторитетних джерел та обґрунтування власних теоретичних орієнтирів», – слушно зауважує Л. Орбан-Лембрик [6, с. 48]. Разом з тим розмаїття визначень національної ідентичності, неузгодженість різних теоретичних підходів та методик дослідження зумовлені специфікою історичного досвіду й політичних реалій кожної окремо взятої країни.

Мета даної статті – висвітлити деякі напрями сучасних досліджень національної ідентичності в українському контексті та означити ключові проблеми етнонаціональної ідентифікації української молоді. Актуальність роботи зумовлена потребою вироблення адекватних дослідницьких підходів до вивчення цієї проблеми.

«Якщо не відходити від поширеного поділу націоналізму на етнічний (почуття етнічної єдності, націоналізм мас, національна культура і т.і.) і державний (політика та ідеологія націоналістичних еліт, правлячих кіл), варто зазначити, що більшість сучасних націоналізмів включає моменти і того й іншого, а деколи – обох відразу» [10, с. 194]. Зацитована думка провідного московського дослідника спонукає до висновку про контроверсійність процесу етнонаціональної ідентифікації в Україні. При цьому особливо важливим є питання «соціології покоління»: адже власне «поколінням» вважають «вікову групу, котра набуває соціального значення завдяки розбудові своєї культурної ідентичності» [8, с. 381]. І саме відсутність національної складової зумовлює девіації культурної ідентичності, болісні її збочення [3, с. 140-143]. Тому ключовою стає у цьому плані проблема молоді, покоління доби незалежності України.

Щоденна львівська інтернет-газета «Вголос» ще наприкінці 2005 року опублікувала надзвичайно гостру статтю Ігоря Танчина «Чи існує Україна?» Щоправда, риторичність цього запитання стає очевидною у процесі читання статті: автор зазначає, що різні регіональні ідентичності є зрештою українськими, що ідентичність як така поামалу кристалізується (зокрема в Донецьку у 2005 українська національна ідентичність випередила як радянську, так і російську). З посиланням на відповідне дослідження Ярослава Грицака (йдеться про проект «Ідентичність і соціальна лояльність»), І. Танчин вказує на «разючі відмінності в розумінні історичних коренів сучасної України». Зокрема, для більшості респондентів на всіх теренах України «стартовим моментом української історії є Київська Русь». Але вектори розгортання цієї історії суттєво різняться: на Заході, у Львові, цей вектор пролягає через українське козацтво до УНР; на Сході, у Донецьку, – через Переяславську Раду (1654) до УРСР (1917-1991).

Ця обставина наштовхнула нас на думку про доцільність використання моделі «древа національної пам'яті», обґрунтованої вірменським дослідником Л. Абрамяном [1, с. 8-13]. Розробляючи власну модель «древа», ми свідомо уникали міфологічних визначень типу «трипільці», «скіфи», «арії» і т.і. Глибинний рівень визначався як «заснування Києва», «Київська Русь», «Хрещення Русі». Вершиною «древа» є «набуття Україною незалежності» та «помаранчева революція». Інші події, які респонденти могли б визначити як актуальні для свого сприйняття вітчизняної історії, особистісно значущі, – були позначені на «ствобурі» та «гілках» символічного дерева в такий спосіб, щоб забезпечити розрізнення окремих факторів. Наприклад, Шевченко, щільно пов'язаний з Кирило-Мефодіївським товариством, виділений як національний символ-інтегратор; водночас «кирило-мефодієвці» так само виокремлені, позаяк маніфестують месіанічну ідею та визначальну роль України у «слов'янській федерації» – відтак актуалізація цієї ділянки респондентом засвідчує окрему групу «підстав» ідентифікації. Тестове завдання мало вигляд простої схеми, на якій респондентам пропонувалося маркувати відповідні пункти (схему наведено на закінчення статті).

Вже перші пілотні дослідження, проведені у 2005-2006 рр. за цією методикою, засвідчили велику кількість розбіжностей, що викликало сумнів у можливості її окремого застосування в якості «моделі утвердження національної ідентичності». Дослідження проводилося за базовою «віссю» Схід-Захід: у Донецьку, Києві та Львові. Кількість респондентів у кожному з міст складала 40 чоловік (молодша вікова група – до 35 років, старша вікова група – від 35 до 65, відповідно по 20 чоловік).

Для більшості львівських респондентів (21 із 40), актуальними ділянками «древа» були «хрещення Русі», «доба Данила Галицького та заснування Львова», а вісім респондентів визначили ділянку «унія» (чим засвідчили значущість конфесійної приналежності, властивої, можливо, іншим учасникам групи, але не виділеної ними). Натомість у Києві, звичайно, майже всі респонденти виділяли «виникнення Києва» та «хрещення Русі»; «виникнення Києво-Печерської лаври» визначили як значущу ділянку «древа» сім із сорока чоловік; а у Львові «початок Почаївської Лаври» визначили троє. Найбільш частотними виявилися «набуття Україною державної незалежності» та «помаранчева революція» (для студентської підгрупи – вісімнадцять чоловік з двадцяти у Львові та дев'ятнадцять у Києві; для старшої вікової підгрупи – відповідно теж вісімнадцять і дванадцять). Окремі респонденти визначали ділянки «Коліївщина», «діяльність козацьких братств», «Мазепа і мазепинці» (як у Києві, так і у Львові). Однаково актуальними для київського та львівського контингентів виявилися також «Голодомор», «Тарас Шевченко», «виникнення козацтва» (більше половини респондентів в обох вікових групах).

У Донецьку актуальними виявилися такі ділянки «древа», які не були визначені жодним із респондентів Києва та Львова: «Жовтнева соціалістична революція» (дванадцять із двадцяти у старшій віковій групі та дев'ять – у студентській; несподіваним виявилось також визначення актуальним «розстріляного відродження» та «України у складі СРСР» приблизно однаковою кількістю респондентів – чотири з двадцяти у старшій, три – відповідно у студентській). Жоден з респондентів не визначив як актуальну ділянку «Кирило-Мефодіївське товариство», тоді як «Тарас Шевченко» зазначений і на Заході, і на Сході значною кількістю респондентів (вісімнадцять – серед студентського загалу Києва, п'ятнадцять – Львова, дев'ять – Донецька, серед старших вікових груп Києва – шістнадцять, Львова – одинадцять, Донецька – шість). Власне, це підтверджує тезу Е. Сміта про роль «генія» як одного з основних національних ідентитетів і пояснює численні культурологічні провокації довкола біографії та спадщини Шевченка як стратегії захисту цього базового ідентитету, спрямовані до його постійного переосмислення, оновлення.

«Загибель Січі» у жодного з респондентів Донецька в обох групах не маркована, тоді як для Києва і Львова вона виявилася відносно актуальною (відповідно дев'ять та сім – у студентських групах; вісім та три – у старших). Прикметними є також розбіжності у визначенні значущості ділянки «Велика Вітчизняна війна»: як не дивно, серед студентської групи респондентів і Донецька, і Києва вона виявилася актуальною відповідно для чотирьох і трьох чоловік, тоді як у Львові – для жодного. Серед респондентів старших груп число значення цієї ділянки такі: для Донецька – дванадцять, для Києва – десять, для Львова – один.

Загалом спостерігалися великі розбіжності у кількості визначених ділянок: від трьох до шістнадцяти.

Шукаючи пояснень цьому феномену неоднозначних за обсягом та змістом культурно-історичних ідентифікацій, ми спробували визначити: чи можна взагалі вважати групу культурно-історичних ідентитетів придатною для структурних узагальнень?

Чому, на відміну від вірмен, де подібна методика працює бездоганно, визначаючи національну ідентичність за тотожними для більшості респондентів ланками «історичної пам'яті», в Україні вона не спрацьовує? Напевне, тому, що українці на мають чіткого, безсумнівного тлумачення власних історії та віри, тобто сталі значення історичних подій у свідомості етносу не сформовані.

Історичне питання для сучасної України є найбільш болючим і найскладнішим для вирішення. Підсумовуючи ключові тези дискусій на цю тему в Україні та поза її межами, В.Підгаєцький пише, що «історичний досвід» (тобто ті знання про минуле, котрі здатні

прислужитися до вирішення сьогоденних проблем) містить два складники, що є протилежними за змістом: науковий і буденний. До першого можна зарахувати всю суму неспростованих знань і уявлень про минуле, способи здобування цього знання та його інтерпретацій. Що до другого, то тут вагому роль відіграють «досвід-міт» і «досвід-казка» [7, с. 111]. «... Міти, їхню проблематику і зміст, звичайно, вкладають, вживлюють, підкидають до народної свідомості і, зрештою, до народної пам'яті ззовні ті чи інші офіційні структури, у т.ч. і наукові, й державні, які виконують соціальні замовлення... Казки здебільшого продукує сам народ або його уболівальники, керуючися найкращими міркуваннями, у безвихідних ситуаціях, коли казка стає останньою надією...» [7, с. 111-112]. Отже, рефлексія стосовно напрямків новітньої міфологізації історії невідворотно забарвлює свідомість інтелектуальної української еліти, спонукаючи до радикального перегляду існуючих версій.

«Ключовими точками» історіографії України новітні дослідники вважають Київську Русь, Переяславську Раду, Російську революцію, радянський режим, Другу світову війну. Разом з тим, як слушно зауважує Марша Сиферт, необхідно враховувати регіональні особливості у викладанні й творенні національної історії, що є наразі надскладним завданням [9, с. 100]. Якщо для одної частини сучасної України актуальним є історичний досвід, пов'язаний з царською Росією, то для іншої «ключовою точкою» може бути період правління Габсбургів; болючими залишаються також питання конфесійних змагань в контексті «війн за віру» та проблема «героїв України», зокрема стосовно УПА.

Зображення нації, в якому саме пантеон історичних героїв має відігравати основну роль, залежить від так званого «панівного нарративу» [9, с. 96], при цьому сучасні історики наголошують на тому, що «прославляння є так само важливим, як і аналіз, у справі заохочення учнів та студентів до занять історією» [9, с. 97]. За умов кардинальної невизначеності обсягу, змісту, векторів розвитку та осмислення національної історії, саме питання культурно-історичних ідентитетів можуть викликати у молоді певну недовіру, що стало поширеним явищем через недавні спроби тотальної популяризації та «всенародного запровадження» цих ідентитетів. Очевидний «занепад історії як предмета у середній та вищій школі України» [5, с. 11] спричинив деактуалізацію культурно-історичних ідентитетів у свідомості молодих українських інтелектуалів, які прагнуть формувати «не замовне, а власне бачення минулого» [5, с. 11], а також усвідомлюють небезпеку суспільного протистояння, зумовленого різними історичними «міфами». Менше з тим, віртуальний ідейний простір української історіографії позначений саме протиборством міфологічних «матриць», суперечливістю регіональних орієнтацій. У рецензії на «три дозбірки вибраних есеїв Романа Шпорлюка – американську, польську та українську» Оля Гнатюк зазначає: «Шпорлюк жартома порівнює спосіб вивчення української історії із залізничними коліями різної ширини в різних регіонах: широколінійною в підросійській, європейською – в південній Україні, і вузькою – паровозик вузькоколіїний – на Закарпатті, що функціонують лише у певному просторі й не перетинаються» [2, с. 333].

Вищезазначені підсумки історіографічних дискусій в сучасній Україні та новітні праці дослідників національної ідентичності в історико-культурному аспекті пояснюють розбіжності, засвідчені результатами застосування моделі «древа національної пам'яті». Як окремий напрямок досліджень, в українському контексті ця методика не працює.

Водночас використання створеної нами моделі може мати допоміжне значення: вона дозволяє верифікувати результати досліджень етностереотипів. Між ділянками «древа» та етнічними гетеростереотипами існує певна залежність (зокрема це стосується кореляцій між негативним стереотипом німця і актуальністю ділянки «Велика Вітчизняна війна»; негативними стереотипами поляка, турка і актуальністю ділянки «війни за віру»). З іншого боку, якщо ділянки, пов'язані з міжетнічними конфліктами, не марковані респондентами як актуальні, а негативний гетеростереотип існує, – це може бути наслідком впливу оточення, суб'єктивного досвіду респондента тощо.

Спираючись на результати проведеного дослідження та подальші спостереження, можна стверджувати, що культурно-історичні ідентитети складають найбільш розмиті, хистку групу; «ключові точки» історії в різних регіонах визначаються по-різному, так само як і ключові

історичні постаті. Це є вагомим чинником суспільної дезінтеграції. В останні роки європейські вчені, досліджуючи небезпечні трансформації «збентеженої ідентичності», наголошують на важливості створення «громади колективної пам'яті, спільного почуття і символічної участі» [3, с. 143]. Це особливо актуально для України «постпомаранчевого періоду». Унікальний досвід Майдану – «інтенсивний витяг із глибин колективної психіки афективно зарядженого настановлення на трансформацію, оновлення...» [4, с. 14] – недооцінюється, часом заперечується, що спричиняє в молодіжному середовищі зниження рівня самототожності, психічну дефляцію.

Соціальні психологи застерігають: в Україні відбувається «зростання авторитарних культових організацій після Майдану» [4, с. 13]. Це є природною реакцією «збентеженої ідентичності» на спекулятивну політику пам'яті, кричущу суперечливість історичних наративів, занепад суспільної сфери через тотальну зневіру. Втрата морального авторитету лідерами партій та політичними вождями, автократичні тенденції влади, бруталність ЗМІ, творення зірок «з нікого» – усе це зумовлює «переважання садистсько-мазохістських нахилів у соціальному характері, широко змальоване соціальними теоретиками та психоаналітиками як авторитарна особистість» [3, с. 252-255].

У суспільному просторі України відсутні соціальні репрезентації, котрі сприяли б виробленню спільних загальнонаціональних цінностей і забезпечили б відновлення позитивної динаміки ідентифікації української молоді.

Різносторонні «символічні дії», що в той чи інший спосіб віддзеркалюють проблеми національної ідентифікації в Україні та впливають на перебіг процесу, мають бути відрефлектовані на різних рівнях суспільної свідомості. Доцільно поєднувати соціометричні та психолінгвістичні дослідження з аналізом конкретних факторів впливу на формування «соціальних репрезентацій», котрі інтерпретують і пояснюють етнонаціональні ідентитети.

Стратегічні дослідження цієї комплексної проблеми можливі лише у межах міждисциплінарного підходу. Необхідно визначити точки стикування різних галузевих площин, щоб забезпечити максимально об'ємне бачення предмету дослідження. Наприклад, для аналізу мовного аспекту ідентичності (та для вироблення оптимальної стратегії формування українського мовного простору) варто об'єднати зусилля лінгвістів, етнологів, культурологів, навіть ботаніків, (з огляду на колосальну кількість українських фітонімів) аби змоделювати механізми дії мовного ідентитету, його взаємозв'язки з іншими елементами структур ідентичності. Так, сліди тривалого спілкування українців з іншими етносами можуть бути досліджені з точки зору телеології та аксіології мовних запозичень. Чи зберігається пам'ять про джерело запозичення? Чи існують оцінкові домінанти у використанні «чужих» слів, зумовлені саме характером стосунків із сусіднім етносом? З іншого боку, чим визначається система суто українських мовних преференцій? Тут поле досліджень особливо широке: від емоційної забарвленості лексики, багатства синонімічних і пареміологічних ресурсів до міфологічної символіки збережених рослинних назв (таких, наприклад, як «дивина ведмежа»; «нечуйвітер», «петрів батіг» тощо). Окремими завданнями має бути ретельне дешифрування української топоніміки, щоб назва села чи містечка прочитувалася як певний культуронім. Важливо відновити географію знищених під час Голодомору сіл, питомі назви яких були змінені новопоселенцями. Не менш важливим є психолінгвістичний аналіз сприйняття патріотичних гасел, дослідження механізмів сугестії та контрсугестії.

До стратегічних завдань слід віднести також розширення горизонтів подібності представників різних етносів України. Запобігти ксенофобії можна лише шляхом поглибленого аналізу тих якостей і смислів повсякденного буття, з якими людина встановлює ідентичність, тобто співналежність на основі подібності. Зростаюча недовіра до історичного дискурсу в Україні супроводжується збільшенням валідності «родової» пам'яті, закріпленої документами сімейного архіву чи усним переданням. За відсутності міцного родинного підґрунтя джерелом самоусвідомлення (малого «національного проекту») може стати конкретний локально-темпоральний простір. Саме цей простір варто досліджувати

Свідоме звуження комунікативного поля спричиняє актуалізацію об'єднавчих факторів, завдяки чому «первісні об'єкти прив'язаності» – «культура, мова, ландшафт» [3, с.

141] – формують міцні структури ідентичності. Водночас виявляються загальнолюдські константи спілкування, універсалії комунікацій.

Висновки. Усі вищезазначені фактори варто взяти до уваги, аналізуючи дискусійні питання теорії та методики досліджень процесу етнопонаціональної ідентифікації в сучасній Україні. Зокрема, найактуальнішим завданням є, на наш погляд, максимальне врахування новітнього історичного досвіду та вироблення соціальних репрезентацій, які б відповідали процесуальному характеру національної ідентифікації. Щодо перспектив дослідження, то вони пов'язані зі створенням комплексних методик на основі подальшого аналізу найбільш релевантних підходів до вивчення етнопонаціональної ідентичності українців.

Література

1. Абрамян Л. Современные тенденции в антропологических исследованиях / Л. Абрамян // Антропологический форум. – СПб., 2004. - №1. – С. 8-13.
2. Гнатюк О. [Рецензія]: Roman Szporluk. Imperium, komunizm i narody. Wybor esejow. Wstep i redakcja Andrzej Nowak / Tlumaczenie Szymon Czarnik, Andrzej Nowak. Krakow: Arcana 2003; Роман Шпорлюк. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Переклад з англійської та упорядкування Георгій Касьянов. Київ: Дух і літера, 2000; Roman Szporluk. Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union, Hoover Institution Press, Stanford, California, 2000. / Оля Гнатюк // Україна Модерна. – К.-Л.: Критика, 2005. - №9. – С. 331-339.
3. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ / Леонідас Донскіс. – К.: Факт, 2010. – 312с.
4. Донченко О. Колективне психічне у соціальному повсякденні / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2008. - №1 (27). – С. 3-14.
5. Зашкільняк Л. Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти /Л. Зашкільняк // Україна Модерна. – К.-Л.: Критика, 2005. - №9. – С. 7-14.
6. Орбан-Лембрик Л. Психологія етнічних спільностей і груп: Від перших наукових розвідок до сучасних напрямів досліджень / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2006. - №4 (18). –С. 38-57.
7. Підграєцький В. «Орач льодовика» і його «історії» як метафори минулих часів / В. Підграєцький // Україна Модерна. – К.-Л.: Критика, 2005. - №9. – С. 106-124.
8. Пилкінгтон Х. «Чем больше это обсуждаем, тем больше к этому влечет»: размышления о дискурсивном порождении поколенческого опыта / Хилари Пилкінгтон // Антропологический форум. – СПб., 2006. - №5. – С. 379-407.
9. Сиферт М. Візуалізація історії: задум і репрезентація в підручниках з історії / Марша Сиферт // Україна Модерна. – К.-Л.: Критика, 2005. - №9. – С. 92-105.
10. Шаров К. Проблема классификации этнического национализма /К. Шаров // Антропологический форум. – СПб., 2006. - №5. – С. 194-211.

УДК 159.92

Дем'яненко А.В.

Національний педагогічний університету імені М.П.Драгоманова (м. Київ), аспірант

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ОСВІТНІХ ТА РЕЛІГІЙНО-ВИХОВНИХ ТРАДИЦІЙ В ІРАНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Здійснено логіко-системний аналіз філософсько-психологічних та релігійних засад системи навчання і виховання в республіці Іран, акцентовано на особливостях культури Сходу, сутності ісламського виховання, філософських і психологічних трактатах мусульманського Середньовіччя, визначено освітні традиції, специфіку навчальних закладів.